

DANUTA CZELAKOWSKA

Kształcenie sprawności językowej uczniów klas początkowych na podstawie wycieczek szkolnych

1. WSTĘP

Kształcenie języka uczniów klas młodszych powinno przebiegać równoległe z poznawaniem otaczającej rzeczywistości. Taki sposób pracy umożliwia większe zainteresowanie i zaangażowanie osobiste, a także lepsze rozumienie opanowywanych treści. Celowe zorganizowane poznawanie otaczającej rzeczywistości umożliwiają wycieczki szkolne, w czasie których uczniowie czują się swobodnie, dlatego często pytają o to, co ich najbardziej interesuje, chętnie wypowiadają się także na tematy bliskich im i bezpośrednio oglądanych rzeczy i zjawisk. Dobrze zorganizowane wycieczki nie tylko umożliwiają wielostronne poznanie zaplanowanych do obejrzenia obiektów i zjawisk, lecz także ułatwiają kształcenie języka uczniów, tj. bogacenie słownictwa i związków frazeologicznych, doskonalenie składni i stylu oraz doskonalenie dłuższych wypowiedzi ustnych i pisemnych w określonej formie stylistycznej. Właściwe prowadzenie wycieczek stwarza wiele okazji do gromadzenia słownictwa i związków wyrazowych poprzez organizowanie gier słownikowych i różnego rodzaju konkursów, które mają na celu gromadzenie i wyjaśnienie trudniejszych wyrazów i ich określeń /przymiotników/,

wyrazów bliskoznacznym i o znaczeniu przeciwnym, wyrazów równoznacznych, wieloznacznych o znaczeniu nadrzędnym i podrzędnym. Wykorzystanie materiału zgromadzonego na wycieczce ułatwia potem przyswojenie poprawnej pisowni i wymowy opanowanych wyrazów i zwrotów.

Celem różnorodnych ćwiczeń językowych jest zwiększenie sprawności i poprawności mowy uczniów. Zdaniem Z. Klemensiewicza, "sprawność mówienia oddaje nieocenione usługi w nabywaniu nowej wiedzy, w określaniu własnego stanowiska, w dyskusji i polemice, w najrozmaitszych sytuacjach życia prywatnego i publicznego; w kręgu zawodowym i towarzyskim, przy nauce i zabawie"¹. Aktualny program podkreśla szczególnie rolę kształcenia sprawności językowej, co znalazło swoje odbicie w wysunięciu na plan pierwszy działów ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu. Bardzo ważne są zwłaszcza pierwsze lata nauki, podczas których kształtują się i utrwalają podstawowe umiejętności i nawyki językowe.

2. PROBLEMATYKA BADAŃ, HIPOTEZY

Głównym celem naszej pracy i eksperymentu było zbadać i określić wpływ wycieczek w początkowym okresie nauki szkolnej na kształcenie języka uczniów, a zwłaszcza bogacenie słownictwa i związków wyrazowych oraz doskonalenie dłuższych form wypowiedzi, typu: opowiadanie, opis, sprawozdanie, notatka kronikarska itd. Poczynione obserwacje procesu nauczania pozwoliły dostrzec rzadkie stosowanie i małe wykorzystanie wycieczek szkolnych w procesie kształcenia mowy. Zauważyliśmy, że uczniowie często nie znają prawidłowych nazw i określeń przedmiotów i zjawisk. Często posługują się wyrażeniami potocznymi lub gwarowymi i mimo znacznego wysiłku, nie potrafią w sposób jasny i adekwatny wyrazić swoich myśli w mowie i piśmie. Wiążą się z tym trudności w budowie zdań pojedynczych rozwiniętych oraz współrzędnie i

podrzędnie złożonych. Poczynione obserwacje pozwoliły zauważyć, że dzieci bardziej angażują się i chętniej wypowiadają na tematy z własnych doświadczeń i przeżyć. O wiele chętniej mówią i piszą wtedy, gdy same brały aktywny udział w określonych wydarzeniach oraz gdy to działanie przyniosło im satysfakcję i zadowolenie. Powyższe obserwacje przyczyniły się do postawienia następujących pytań - problemów:

1. Czy celowo organizowane wycieczki umożliwiają skuteczniejsze kształcenie języka uczniów klas początkowych, bez zaniechania ich ogólnego rozwoju?

2. Czy i w jakim stopniu odpowiednio organizowane wycieczki i obserwacje wpływają na bogacenie słownictwa i związków frazeologicznych oraz poprawne wypowiedanie się w rozwiniętej i uporządkowanej formie, tj. w postaci wypracowań?

Założenia naszych badań przedstawiliśmy w postaci następujących hipotez /które zostały poddane weryfikacji w toku eksperymentu pedagogicznego/:

1. Prawidłowo organizowane wycieczki wpływają na większe uaktywnienie i zaangażowanie uczniów klas młodszych w procesie kształcenia języka.

2. Racjonalne wykorzystanie materiału z wycieczek w procesie kształcenia mowy dzieci umożliwia jej bogacenie i doskonalenie zarówno pod względem zwiększania się zasobu słownictwa i połączeń wyrazowych, jak również poprawności budowy zdań i większych całości myślowych typu opowiadania, opisu czy sprawozdania.

3. ORGANIZACJA I PRZEBIEG EKSPERYMENTU

Eksperyment przeprowadziliśmy w trzech szkołach podstawowych Krakowa i Nowej Huty oraz w Zbiórczej Szkole Gminnej we wsi podmiejskiej w latach 1977 - 79. Badaniami objęliśmy uczniów ośmiu klas trzecich, tj. 362 osoby, tworząc z nich

cztery klasy eksperymentalne i kontrolne. Eksperyment prowadziliśmy zgodnie z techniką grup równoległych, według kanonu jedynej różnicy. Zmienną niezależną i jedyną różnicę stanowiły wycieczki szkolne, wykorzystywane głównie do celów kształcenia sprawności mowy. Klasy eksperymentalne dobraliśmy w ten sposób, że w chwili rozpoczęcia badań miały one nieco słabsze wyniki niż klasy kontrolne. Badanie wyników nauczania na początku i pod koniec roku szkolnego prowadziliśmy zarówno w klasach eksperymentalnych, jak i kontrolnych. Zmienną zależną były uzyskane wyniki nauczania z języka polskiego, do osiągnięcia których przyczyniły się odpowiednio zorganizowane wycieczki i obserwacje, oraz oparta na nich praca zbiorowa i indywidualna uczniów pod kierunkiem nauczyciela.

W naszych badaniach wpływ nowych warunków na zmienne zależne rejestrowaliśmy na bieżąco oraz pod koniec roku szkolnego. Przebieg całego procesu dydaktyczno-wychowawczego, jak również zaistniałe zmiany przedstawiamy w dalszej części artykułu.

W prowadzonym eksperymencie znalazła także zastosowanie obserwacja, którą posługiwaliśmy się zarówno w czasie lekcji, jak i w toku badań wyników nauczania, a także podczas zajęć pozalekcyjnych. Obserwacja jako metoda badania pedagogicznego polega na planowym i celowym spostrzeganiu określonych procesów społecznych². W naszych badaniach procesy te obejmowały oddziaływania dydaktyczno-wychowawcze nauczyciela na wychowanków oraz zmiany powstałe pod wpływem tych oddziaływań. W prowadzonym eksperymencie wykorzystaliśmy takie rodzaje obserwacji: indywidualną, grupową, całościową i częściową oraz uczestniczącą³.

W celu zebrania i dokładnego opracowania całego materiału wykorzystano także inne metody badawcze:

a/ analizę dokumentów szkoły i ucznia /arkuszy ocen, zeszytów obserwacyjnych, zeszytów uczniowskich, wypracowań pisemnych/;

b/ wywiady z nauczycielami, uczniami i rodzicami;
 c/ metody statystyczne: średnią poprawnych odpowiedzi uczniów, współczynnik korelacji, oceny uczniów, obliczenia procentowe błędów.

Dokładniejszą rejestrację obserwowanych faktów umożliwiły nam takie środki pomocnicze, jak protokoły i nagrania magnetofonowe z hospitowanych lekcji. Szczególnie często hospitowano lekcje tych nauczycieli, którzy uzyskiwali słabsze wyniki nauczania. W czasie takich obserwacji zwracano szczególną uwagę na stosowane przez nich zasady, metody czy formy organizacyjne procesu nauczania oraz stosunek do uczniów, usiłując równocześnie ustalić związek pomiędzy dostrzeżonymi niedociągnięciami metodycznymi a wynikami nauczania, zwłaszcza w zakresie opanowania języka pisanego i mówionego. W toku trwania całego eksperymentu przeprowadzono 120 hospitacji lekcji, z których sporządzono protokoły. Materiały te wykorzystano do oceny aktualnego poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej poszczególnych nauczycieli, porównując je z wynikami uzyskanymi za pomocą testów wiadomości.

Tabela 1

Liczba uczniów w badanych szkołach

Lp.	S z k o ł a	Klasa i liczba uczniów							
		1977/78				1978/79			
		Klasy E		Klasy K		Klasy E		Klasy K	
1	Szkoła Podstawowa nr 5 w Krakowie	E ₁	29	K ₁	28	E ₁	28	K ₁	25
2.	Szkoła Podstawowa nr 33 w Krakowie	E ₂	26	K ₂	24	E ₂	25	K ₂	23
3.	Szkoła Podstawowa nr 105 w Nowej Hucie	E ₃	26	K ₃	23	E ₃	25	K ₃	26
4.	Zbiorcza Szkoła Gminna w Jerzmanowicach	-	-	-	-	E ₄	28	K ₄	26
	Ogółem		81		75		106		100

Wszystkie badane szkoły mieściły się w nowoczesnych budynkach i posiadały pracownie przedmiotowe lub klasopracownie, a także świetlice, w których dzieci spędzały wolny czas i korzystały ze stołówek. Stan i wyposażenie w pomoce naukowe badanych szkół należy uznać za dobre. Jedynie w Zbiorczej Szkole Gminnej zaopatrzenie w pomoce naukowe było na niższym poziomie.

W czasie trwania wycieczek kładliśmy nacisk na bogacenie słownictwa czynnego i biernego przez kojarzenie oglądanych rzeczy i zjawisk z ich określeniem słownym, na tworzenie wyrazów i zwrotów podobnych /bliskoznacznych lub o znaczeniu przeciwstawnym i nadrzędnym/. Szczególną wagę przywiązywaliśmy do utrwalania stałych określeń i zwrotów oraz poprawnego konstruowania zdań i dłuższych wypowiedzi. Naukę tę organizowaliśmy najczęściej w formie gier słownikowych, zabaw i konkursów przydzielanych do rozwiązywania zespołom uczniów lub ich przedstawicielom. Na wolnym powietrzu stosowaliśmy gry zespołowe w synonimy i przymiotniki o znaczeniu przeciwnym, w tworzenie wyrazów pochodnych, dobieranie najtrafniejszych określeń do rzeczowników, budowanie zdań w oparciu o jakiś wyraz lub wyrażenie. Na przykład w czasie gry w synonimy uczeń z jednej grupy wymieniał jakiś wyraz używany w różnych znaczeniach i wskazywał inną grupę, która musiała wymyśleć jak najwięcej zdań z podanym wyrazem w różnych znaczeniach. Nauczyciel lub dwaj sędziowie notowali punkty. Zwyciężała grupa, która uzyskała największą ilość punktów. Inną grą było dobieranie przymiotników o znaczeniu przeciwnym. Jedna grupa uczniów podawała kilka przymiotników, a druga dobierała przymiotniki o znaczeniu przeciwstawnym, tj. antonimy. Wygrywał zespół, który uzyskał największą ilość punktów. Gra może być także prowadzona parami: jeden uczeń podaje przymiotniki, drugi wyrazy przeciwne i odwrotnie.

Może to być gra z zanotowanymi na kartkach poleceniami, np. wygłoszenia przemówienia z okazji Dnia Kobiet, opowiedze-

nia bajki, ułożenia dwóch zdań pytających, wyjaśnienia piosenny wyrazów jerzyk i jeżyk /ptak-jerzyk i ssak-jeżyk/, powiedzenia zagadki itp.

Utrwalenie materiału słownikowo-frazeologicznego, przyswojonego w czasie wycieczek i obserwacji, odbywało się głównie w klasie na lekcji, podczas opracowywania dłuższych form wypowiedzi, np. opowiadania, sprawozdania, notatki kronikarskiej itd. Często można wykorzystywać zebrany materiał w szkole na apelu lub podczas specjalnie zorganizowanego spotkania z kolegami innych klas. Innym przykładem może tu być lekcja poświęcona wycieczce do parku w celu zaobserwowania zmian w przyrodzie jesienią oraz wypracowanie pisemne na ten temat. Przed lekcją uczniowie ustalili wspólnie regulamin oraz cel wycieczki. W czasie krótkiej pogadanki sformułowali następujące pytania-problemy, które zostały zapisane na tablicy i w zeszytach:

1. Jak wygląda park jesienią ?
2. Jakie w nim zaszły zmiany ?
3. W jaki sposób rośliny i zwierzęta przygotowują się do przetrwania zimy ?

Wszystkie dzieci otrzymały polecenie uważnego obserwowania zmian w parku, aby dać później odpowiedź na postawione pytania. Mogły także zbierać ładne liście i owoce drzew, np. żołędzie, kasztany, szyszki. W czasie wycieczki nauczycielka zwracała uwagę na niektóre ciekawe przedmioty i zjawiska. Dzieci uważnie je obserwowały, wymieniały ich nazwy, ustalały charakterystyczne cechy. Od razu zwróciły uwagę na smutny nastrój, brak śpiewu ptaków, opadłe liście, brak łąbędzy, zimno i wilgoć, pożółkłą trawę, brak ludzi itp. Następnie próbowały w formie zabawy zorganizowanej dla czterech zespołów rozpoznawać drzewa po liściach i wskazywać ich nazwy. Jeżeli dane drzewo straciło już wszystkie liście, rozpoznawały je po kształcie, kolorze i wielkości konarów. Łatwo wyróżniały brzozy, wierzby, klony, kasztanowce i akacje. Znalazły także wiele owoców drzew i krzewów: kasztany, żołę-

dzie, bukwie, oskrzydłone nasiona klonu, a nawet rajskie jabłuszka.

Po powrocie do klasy uczniowie wspólnie odpowiadali na postawione pytania, a następnie napisali na tablicy słowa:

1. C e c h y j e s i e n i: opadają liście, liście są zeschnięte, jest smutno, nie słychać śpiewu ptaków, jest zimno i dżdżysto, na ziemi leżą kolorowe liście, spadają owoce z drzew, jest pusto i cicho, trawa jest pożółkła.
2. N a z w y d r z e w /iglastych i liściastych/: modrzewie, jodły, klony, lipy, brzozy, wierzby, akacje, buki.
3. N a z w y k r z e w ó w: jarzębina, czarny bez, rajska jabłoń, głóg, kalina, jałowiec.
4. N a z w y z w i e r z ą t /ptaków i ssaków/: wróble, wrony, gołębie, wiewiórki, jeże, zające.

Po zanotowaniu materiału słownikowego, dzieci przypominały sobie wspólnie zaobserwowane w parku fakty. Później próbowały ułożyć dłuższą, spójną wypowiedź w formie opowiadania, wykorzystując zanotowane na tablicy słowa. Nauczycielka zwracała uwagę na poprawność wypowiedzi, podkreślając ciekawsze lub trudniejsze zwroty i wyrażenia. Niektóre proste przenośnie i porównania zanotowała na tablicy: złote klony, brązowe kasztanowce, różnokolorowe, złote liście, liście wyglądały jak kolorowy dywan, liście złociły się. Następnie nauczycielka przypominała o wstępie i zakończeniu opowiadania, a później poleciła dzieciom napisać je w zeszytach.

Jako przykład podajemy jedno z ciekawszych wypracowań:

"Park jesienią jest ładny i kolorowy. Dużo drzew zgubiło liście, a wkoło jest cicho i smutno. Cała nasza klasa zbierała różnokolorowe liście. Mnie podobały się najbardziej złote klony i brązowe buki. Nazbierałam sobie także kaszta-

nów i żołądźci. Pogoda była mglista i pochmurna, ale wycieczka nam się bardzo podobała”.

Monika K. klasa E₃

Po każdej lekcji tego typu gromadziliśmy prace uczniów w celu ich porównania. Często służyły nam pomocą także wypowiedzi ustne dzieci nagrane na taśmę magnetofonową, dokładne protokoły z lekcji i zeszyty. Najwięcej materiału dostarczyły nam jednak wypracowania uczniów, przygotowywane po przeprowadzonej przez nauczyciela wycieczce albo na podstawie obrazka lub historyjki obrazkowej. Poniżej przedstawiamy typowe wypracowania uczniów na temat: "Park w jesieni", przygotowane na podstawie obrazka w klasie kontrolnej oraz wycieczki do parku w klasie eksperymentalnej:

"Jesień jest bardzo piękna. Widać liście spadające na ziemię. Liście mają kolor żółty, czerwony, zielony. Są tu też drzewa. One nie mają liści, bo spadły na ziemię. Jest też babie lato. Dzieci idą do szkoły. Nie ma ptaków, bo odleciały do ciepłych krajów. Jest spokój i cisza. Jesień jest piękną porą roku”.

Ania W. klasa kontrolna K₂
/uczennica dobra/

"Dnia 23 października wybraliśmy się na wycieczkę do parku. Dzień był pochmurny i mglisty. Alejki i trawniki były zasłane liśćmi. Na niektórych drzewach były jeszcze zielone liście, a na wszystkich drzewach były już brązowe i złote liście. W parku widzieliśmy ptaki i budki dla ptaków. Zbieraliśmy liście i kasztany. Trawa nie była już tak ładna, zielona, tylko przywiedź. Zauważyliśmy, że woda w sadzawce jest brudna i pełno w niej liści. Nie ma już łabędzi. Ale w parku jest ładnie, ponieważ są kolorowe liście, które park rozweselają. W drodze powrotnej nazbieraliśmy różnokolorowych liści. Wycieczka była udana, tylko pogoda nie dopisała”.

Ewa W. Klasa eksperymentalna E₂
/uczennica dobra/

W czasie analizy tekstów opowiadań uwzględnialiśmy następujące kryteria: treść i logiczność wypowiedzi, kompozycję, słownictwo i frazeologię oraz gramatykę i ortografię, ze szczególnym uwzględnieniem składni.

4. ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy celowe i systematycznie organizowane wycieczki szkolne wpływają na kształcenie sprawności językowej uczniów klas początkowych, przeprowadziliśmy badanie wyników nauczania przy pomocy następujących testów i sprawdzianów:

- a/ testów sprawdzających technikę głośnego czytania,
- b/ testów badających czytanie ze zrozumieniem,
- c/ sprawdzianów wiadomości obejmujących materiał z gramatyki i ortografii,
- d/ testów słownikowych,
- e/ wypracowań pisemnych w formie opowiadania oraz wypowiedzi ustnych dzieci.

Aby wykazać różnicę w wynikach nauczania na początku i pod koniec badań, postanowiliśmy porównać wyniki średnich poprawnych odpowiedzi uczniów. Uwzględniliśmy w nich oceny z gramatyki, ortografii, słownictwa oraz wypracowań na piśmie w formie opowiadań. Poniższa tabela ilustruje uzyskane średnie poprawnych odpowiedzi z pierwszego i ostatniego badania w klasach eksperymentalnych i kontrolnych.

Jak wykazuje tabela 2, średnie poprawnych odpowiedzi z zakresu najważniejszych sprawności językowych: gramatyki, ortografii i umiejętności komponowania opowiadań, podniosły się znacznie. Szczególnie duże różnice, na korzyść badań końcowych, wystąpiły w dziale komponowania wypracowań. Najwyższa różnica występuje w klasie eksperymentalnej E₄ szkoły wiejskiej i wynosi 18,7%. Pozostałe trzy klasy ze środowiska miejskiego uzyskały niższe wyniki, np. kl. E₃ -

Tabela 2

Średnie poprawnych odpowiedzi w klasach eksperymentalnych

Klasy	Badanie I			Badanie II			Różnica między I i II		
	Opo- wiada- nie	Gram- atyka	Orto- gra- fia	Opo- wiada- nie	Gram- atyka	Orto- gra- fia	Opo- wiada- nie	Gram- atyka	Orto- gra- fia
E ₁	486	538	962	582	809	1439	96	271	477
	67,0%	77,9%	82,9%	80,2%	93,0%	84,1%	13,4%	15,7%	1,2%
E ₂	411	437	739	493	614	1260	52	177	521
	67,4%	72,8%	73,9%	79,8%	81,9%	85,4%	12,4%	9,1%	11,5%
E ₃	414	501	840	501	753	1289	87	252	447
	60,8%	77,2%	84,0%	77,1%	93,0%	87,4%	14,1%	0,2%	3,4%
E ₄	400	576	847	531	786	1473	131	210	626
	57,1%	85,8%	84,5%	75,8%	93,5%	89,2%	18,7%	7,7%	4,7%

- 14,1%, E₂ - 12,3% i E₁ - 13,4%. Różnice te świadczą o postępie w kształtowaniu umiejętności komponowania opowiadań, co jest szczególnie widoczne na przykładzie klasy eksperymentalnej E₄. W czasie badań początkowych średnia poprawnych odpowiedzi wynosiła 57,1%, natomiast w badaniach końcowych - 75,8%. W pozostałych klasach wyniki badań wstępnych były wyższe, lecz postęp w porównaniu z klasą E₄ znacznie mniejszy. Z gramatyki i ortografii różnice okazały się mniejsze i bardziej uzależnione od szkoły i środowiska. W badaniach początkowych najlepsze wyniki z gramatyki uzyskała klasa E₄ /85,8%/. Pozostałe klasy miały znacznie niższe wyniki: E₃ - 77,2%, E₂ - 72,8%, E₁ - 77,3%. W badaniach końcowych nastąpiła duża poprawa i wszystkie klasy eksperymentalne, z wyjątkiem E₂, uzyskały dość dobre wyniki /w granicach 92 - 94%/. Najwyższa różnica przypada na klasę E₁ /15,7%/. Na drugim miejscu znajdują się klasy E₂ /9,1%/ i E₄ /7,7%/. Uczniowie z klasy E₃ poczynili w tym zakresie najmniejsze postępy, gdyż różnica między badaniem I i II wynosi tylko 0,2%.

Tabela 3

Średnie poprawnych odpowiedzi w klasach kontrolnych

Klasy	Badanie I			Badanie II			Różnica między I i II		
	Opo- wiada- nie	Gra- maty- ka	Orto- gra- fia	Opo- wiada- nie	Gra- maty- ka	Orto- gra- fia	Opo- wiada- nie	Gra- maty- ka	Orto- gra- fia
K ₁	429 68,6%	457 76,2%	842 84,2%	442 70,7%	686 91,5%	1331 90,2%	13 2,1%	229 15,3%	489 6,0%
K ₂	289 66,6%	414 75,0%	728 79,1%	282 66,4%	529 76,7%	1118 82,3%	7 0,2%	115 1,7%	489 3,2%
K ₃	358 60,8%	497 79,6%	855 82,2%	412 66,5%	624 80,0%	1266 82,5%	54 6,3%	127 0,4%	411 0,3%
K ₄	411 63,2%	490 78,5%	751 72,2%	444 68,3%	643 92,4%	1152 75,1%	33 5,1%	153 3,9%	401 2,9%

W klasach kontrolnych średnie poprawnych odpowiedzi są na ogół o wiele niższe niż w klasach eksperymentalnych. Dotyczy to zarówno umiejętności komponowania opowiadań, jak i gramatyki z ortografią. Wyniki uzyskane w badaniach były na ogół zbliżone do siebie we wszystkich klasach, a nawet nieco słabsze w klasach eksperymentalnych. Na przykład w klasie eksperymentalnej E₄ ilość poprawnych wypowiedzi z pisania opowiadań wynosiła 51,1%, natomiast dla klasy kontrolnej K₄ - 63,2%. W innych klasach różnice w czasie badań początkowych były na ogół mniejsze i wahały się w granicach 1-5%. Pod koniec roku szkolnego wyniki w klasach kontrolnych zmieniły się nieznacznie. Najwyższa różnica wystąpiła w klasie kontrolnej K₁ - 15,3%. Uczniowie tej klasy osiągnęli także duży postęp w zakresie ortografii. Różnica między badaniem początkowym i końcowym wynosi w tym dziale dla klasy K₁ - 6,0%. Pozostałe klasy uzyskały znacznie słabsze wyniki. Jedynie klasy K₃ i K₄ ze środowiska Nowej Huty oraz wiejskiej szkoły gminnej mają wyższą średnią poprawnych odpowiedzi w formie opowiadań, niż klasy pozostałe. Różnice te wynoszą dla klasy K₃ - 6,3%, dla klasy K₄ - 5,1%.

Bogacenie słownictwa uczniów

Przeprowadzone badania obejmowały także test słownikowy, który zawierał następujące rodzaje ćwiczeń: tworzenie przymiotników od rzeczowników i odwrotnie, tworzenie wyrazów pochodnych i pokrewnych oraz o znaczeniu podobnym i przeciwnym. Znalazły się w nich także zadania dotyczące wyboru i doboru odpowiedniej nazwy.

Tabela 4

Wyniki badań testem słownikowym

	K l a s y							
	E ₁	K ₁	E ₂	K ₂	E ₃	K ₃	E ₄	K ₄
Wyrazy o znaczeniu przeciwnym /wąski-szeroki/	583 80,4%	489 69,8%	533 82,8%	439 73,2%	501 77,1%	412 71,6%	516 78,1%	82,6%
Tworzenie rzeczowników od przymiotników /oszczędny-oszczędność/	358 62,2%	521 74,4%	441 67,8%	388 64,6%	414 63,6%	358 62,2%	457 62,1%	483 65,9%
Tworzenie przymiotników od rzeczowników	457 63,1%	520 77,4%	756 96,9%	435 75,5%	500 77,2%	464 81,1%	489 69,8%	521 62,1%
Nazywanie ludzi i zwierząt	502 72,1%	651 77,5%	528 84,7%	791 92,1%	753 83,0%	669 87,0%	786 73,1%	686 66,1%
Przymiotniki określające rzeczowniki	771 88,6%	691 79,1%	920 88,5%	743 77,4%	787 75,7%	664 84,1%	853 82,2%	548 75,6%
Wybór nazwy	953 92,1%	941 92,0%	829 83,2%	843 83,7%	840 86,0%	669 87,0%	686 82,5%	841 88,6%

Największe trudności mieli uczniowie z tworzeniem przymiotników od rzeczowników, mniejsze z tworzeniem rzeczowników oraz nazywaniem różnych rzeczy, ludzi i zwierząt. W zakresie tworzenia wyrazów o znaczeniu przeciwstawnym nie miały dzieci większych trudności. Popełniane błędy zdarzały się najczęściej u uczniów słabszych w związku z takimi przymiotnikami, jak: szorstki, sztuczny, wąski. Często były one wyrazem bezmyślności, np. uczeń tworzył do wyrazu "wąski" wyraz przeciwstawny "długi". Niewiele większą ilość błędów tego rodzaju popełnili uczniowie z klas kontrolnych, a zwłaszcza ze szkoły gminnej.

Z tworzeniem rzeczowników od przymiotników nie było na ogół większych trudności, nawet jeśli były to rzeczowniki abstrakcyjne, takie jak: uczynność, oszczędność, dobroć, uroda. Niewielki procent uczniów miał jednak kłopot z utworzeniem rzeczownika "tchórzostwo" od przymiotnika "tchórzliwy", "nauka" od przymiotnika "naukowy". Większe trudności mieli uczniowie z tworzeniem przymiotników od rzeczowników, zwłaszcza że test zalecał utworzenie dwu przymiotników. Najtrudniej było tworzyć dzieciom przymiotniki od rzeczownika "kłamca", "papier", "materiał", "wyraz" i "skóra". Najczęściej tworzyły po jednym, bardziej znanym przymiotniku. Większe trudności z tworzeniem przymiotników mieli uczniowie ze środowiska wiejskiego. Uzyskali oni tylko 62-69% poprawnych odpowiedzi, podczas kiedy ich koledzy ze szkół miejskich otrzymali znacznie lepsze wyniki /około 70-96%/. Uczniowie ze szkoły gminnej częściej tworzyli przymiotniki popularne, charakterystyczne dla wcześniejszego etapu rozwoju mowy, natomiast dzieci ze szkół krakowskich dobierały przymiotniki rzadko spotykane, które znacznie później wchodzi do zasobu leksykalnego ucznia. Niewielką trudność sprawiało uczniom tworzenie przymiotników określających rzeczowniki i ich synonimów, np. określenie ulubionej książki, zabawki, czy wychowawczyni. Trochę lepsze wyniki uzyskali tu uczniowie z klas eksperymentalnych. Wybór odpowiedniej nazwy

dla człowieka, który leczy zwierzęta, sklepu, w którym kupuje się książki albo pojazdu, który pływa po morzu lub rzece - sprawiał kłopot tylko uczniom najsłabszym. Część uczniów popełniała tu jedynie błędy ortograficzne, np. w wyrazie "weterynarz".

Ogólnie możemy stwierdzić, że uczniowie z klas eksperymentalnych popełnili mniej błędów przy rozwiązywaniu testu słownikowego niż ich koledzy z klas kontrolnych. Większość tego rodzaju ćwiczeń potraktowali oni jak dobrze już znane, ciekawe zagadki, stosowane podczas wycieczek lub w szkole na lekcjach.

Umiejętność pisania opowiadań

W celu ukazania różnicy między badaniami początkowymi i końcowymi w zakresie tworzenia wypracowań w formie opowiadań postanowiliśmy porównać oceny uzyskane przez poszczególne klasy. W czasie opracowywania wyników zwracaliśmy szczególną uwagę na następujące elementy, które jednocześnie stanowiły kryteria oceny wypracowań:

- umiejętność logicznego komponowania fabuły i treść wypowiedzi,
- umiejętność zamykania myśli w granicach zdania i rodzaje wypowiedzeń /zdań/,
- zasób słownictwa i styl wypowiedzi,
- gramatykę i ortografię.

Do badań posłużyły nam bezpośrednie przeżycia dzieci w czasie wycieczek i obserwacji oraz odpowiednio dobrane historyjki obrazkowe. Materiały dobieraliśmy w ten sposób, aby zawierały bogatą akcję, nie sugerowały /tak jak np. lektura/ doboru środków językowych, umożliwiały zróżnicowanie wypowiedzi oraz łatwą porównywalność.

Jak wynika z tabeli 5, w czasie badań końcowych znacznie zwiększyła się ilość ocen dobrych i bardzo dobrych. Najwięcej ocen dobrych i bardzo dobrych uzyskała klasa E₁. Licz-

Tabela 5

Oceny z wypracowań uczniów klas eksperymentalnych

Klasy	E ₁		E ₂		E ₃		E ₄	
	Bad. I	Bad. II	Bad. I	Bad. II	Bad. I	Bad. II	Bad. I	Bad. II
bardzo dobry	3	12	2	4	0	2	2	8
dobry	10,3%	41,3%	8,0%	16,0%	0,0%	8,2%	7,2%	28,6%
dostateczny	12	15	2	9	1	8	5	9
niedostateczny	41,4%	51,8%	8,0%	36,0%	4,0%	32,0%	17,8%	32,1%
bardzo dobry	13	2	15	11	14	14	133	9
dobry	44,9%	6,9%	16,0%	44,0%	56,0%	56,0%	46,4%	32,1%
dostateczny	1	0	6	1	10	1	8	2
niedostateczny	3,4%	0,0%	24,0%	24,0%	40,0%	4,0%	28,5%	7,1%

ba ocen bardzo dobrych wzrosła tu o 31,0%, a dobrych o 10,4%. W klasie eksperymentalnej E₂ postęp w uzyskanych wynikach jest także dość znaczny. Ilość ocen bardzo dobrych wzrosła o 8,0%, a dobrych o 28,0%. W klasie E₃ sytuacja jest prawie identyczna. W klasie E₄ ze środowiska wiejskiego uczniowie uzyskali więcej ocen dobrych i bardzo dobrych niż w poprzednich dwu klasach. Różnica między badaniem I i II wynosi tu 21,4% ocen bardzo dobrych i 14,3% ocen dobrych. W szkole gminnej większość uzyskanych ocen dobrych i bardzo dobrych przypada na okres badań końcowych, co świadczy o dużym postępie uczniów tej klasy w zakresie komponowania opowiadań.

W okresie końcowym badań uczniowie klas eksperymentalnych zlikwidowali także większość ocen niedostatecznych. Zmniejszyła się również we wszystkich bez wyjątku klasach liczba ocen dostatecznych. Tak np. w klasie E₁ ilość ocen dostatecznych w badaniu I wynosiła 44,9%, natomiast w badaniu II - tylko 6,9%. Uczniowie tej klasy zlikwidowali także oceny niedostateczne. Klasa E₂ uzyskała również lepsze wyniki. Liczba ocen dostatecznych zmalała w badaniach końcowych o 16%, a niedostatecznych - aż o 20%. Tylko 4% dzieci nie zlikwidowało ocen niedostatecznych. Podobne efekty uzys-

kała klasa eksperymentalna E_3 , w której uczniowie zlikwidowali aż 36% ocen niedostatecznych. Również i klasa E_4 /szkoły wiejskiej/ zmniejszyła o 14% liczbę ocen dostatecznych, a o 21,4% - liczbę ocen niedostatecznych. Jedynie 7,1% uczniów utrzymało w dalszym ciągu oceny niedostateczne.

Tabela 6

Oceny z wypracowań uczniów w klasach kontrolnych

Klasy	K_1		K_2		K_3		K_4	
	Bad.I	Bad.II	Bad.I	Bad.II	Bad.I	Bad.II	Bad.I	Bad.II
bardzo dobry	3 12,0%	3 12,0%	2 8,7%	1 4,3%	0 0,0%	1 3,9%	2 7,7%	2 7,7%
dobry	14 46,0%	12 48,0%	6 26,1%	6 26,1%	1 3,8%	4 15,4%	1 3,8%	4 15,4%
dostateczny	7 28,0%	10 32,0%	11 47,8%	14 60,0%	15 57,5%	16 61,5%	15 57,7%	15 57,7%
niedostateczny	1 4,0%	0 0,0%	4 17,3%	2 8,7%	99 34,6%	5 19,2%	8 30,0%	5 19,2%

W klasach kontrolnych wyniki badań końcowych przedstawiają się mniej korzystnie niż w klasach eksperymentalnych. Liczba ocen dobrych i bardzo dobrych powiększyła się tylko w nieznacznym stopniu, a niekiedy nawet spadła. Taka sytuacja wystąpiła w klasie K_2 , gdzie liczba ocen bardzo dobrych zmniejszyła się w badaniach końcowych o 4,4%. We wszystkich klasach kontrolnych ilość ocen dobrych i bardzo dobrych jest znacznie niższa niż w równoległych klasach eksperymentalnych. Na przykład w klasie kontrolnej K_1 różnica uzyskanych ocen bardzo dobrych wynosi 0, natomiast w klasie eksperymentalnej E_1 - 31%. Podobnie przedstawia się sytuacja w szkole wiejskiej /klasa E_4 /, gdzie różnica uzyskanych ocen bardzo dobrych wynosi 21,4%, zaś w klasie równoległej K_4 sytuacja w ogóle nie uległa zmianie. W klasie tej zwiększyła się jednak ilość ocen dobrych o 11,6%. Również w klasie K_3 postęp w uzyskanych wynikach jest niewielki i wynosi 3,9% ocen bardzo dobrych i 7,3% ocen dobrych.

W niektórych klasach kontrolnych ilość ocen dostatecznych nie zmniejszyła się, lecz zwiększyła. Np. w klasie K_2 wzrosła o 12,2%, w klasie K_3 - o 3,8%, a w klasie K_1 - o 4,0%. Tylko w klasie K_4 ilość ocen dostatecznych utrzymała się na pierwotnym poziomie. We wszystkich klasach kontrolnych liczba ocen dostatecznych jest dość wysoka, znacznie wyższa niż w klasach eksperymentalnych.

Oceny negatywne zostały zlikwidowane całkowicie tylko w klasie kontrolnej K_1 . W pozostałych klasach jedynie zmniejszyła się ich ilość. Tak np. uczniowie z klasy kontrolnej K_3 otrzymali w badaniu drugim 19,2% ocen niedostatecznych, a zlikwidowali ich ok. 15,4%. Klasa kontrolna K_4 ze Szkoły Gminnej uzyskała w badaniach końcowych 19,2% ocen niedostatecznych, a zlikwidowała ich 10,8%.

Jak wykazują powyższe tabele, uczniowie z klas kontrolnych otrzymali w badaniach końcowych więcej ocen niedostatecznych niż ich koledzy z klas eksperymentalnych. Postęp ogólny uczniów klas kontrolnych w zakresie likwidowania ocen negatywnych jest bardzo niewielki, natomiast postęp uczniów klas eksperymentalnych - bezsprzecznie większy, niezależnie od środowiska i innych czynników.

5. WNIOSKI I UOGÓLNIENIA

Przedstawione wyniki badań pozwalają stwierdzić, że w wypowiedziach ustnych i pisemnych klas eksperymentalnych i kontrolnych wystąpiły istotne różnice na korzyść klas eksperymentalnych. Różnice te dotyczyły bogatszego słownictwa, budowy gramatycznej /od 4 do 15%/, poprawności ortograficznej /od 3 do 11%/ oraz umiejętności pisania opowiadań /od 8 do 18%/ - w zależności od środowiska. W zakresie składni zdań złożonych wypowiedzi dzieci z klas eksperymentalnych zawierały więcej poprawnych wskaźników zespolenia zdań /spójników i zaimków względnych/, mniejszą ilość powtórzeń wyrazów w tekście i mniejszą ilość błędów.

A oto przykłady błędnie zbudowanych zdań złożonych, w których umieszczono niewłaściwe wskaźniki zespolenia oraz występuje tzw. potok składniowy:

"Po drodze widzieliśmy pachnący bez i kwiaty i szumiały wierzby, bo wiał mały wiaterek."

"Na placu są też świeczki bo nadchodzi Święto Zmarłych i trzeba te świeczki zanieść na groby znajomych i zapalić je i wyczyścić groby".

Wypracowania uczniów klas eksperymentalnych ustępowały pod względem długości wypowiedziom uczniów klas kontrolnych. Należy dodać, że na ogół wypowiedzi uczniów klas eksperymentalnych były bogatsze pod względem treści i słownictwa, a także lepsze stylistycznie, dlatego liczba ocen dobrych i bardzo dobrych w tych klasach wzrosła od 4 do 31% w zależności od środowiska.

Błędy gramatyczne i ortograficzne popełniali uczniowie wszystkich klas, lecz większą ich ilość popełnili uczniowie klas kontrolnych. Dzieci z klas eksperymentalnych potrafiły trafniej wyrażać własne myśli i precyzyjniej dobrać słownictwo, zwłaszcza przez określenie cech i własności przedmiotów oraz ich czynności, o czym świadczą liczne przykłady wypowiedzi:

A oto przykłady zdań z błędami słownikowo-frazeologicznymi oraz gramatyczno-ortograficznymi /występują też błędy interpunkcyjne/:

"Poszliśmy do parku Adama Polewki w celu by zaobserwować przyrodę.

/niewłaściwe połączenie wyrazów "w celu by"/

"W ten sposób uczeń cieszy się dobrym mieniem u nauczyciela".

/kontaminacja wyrażen "mieć o kimś dobre mniemanie" i "cieszyć się dobrą opinią"/

"Po ślubowaniu klas pierwszych wyszedł sztandar lecz ponownie wrócił, aby zrobić zdjęcie",

/uczeń miał zapewne na myśli poczet sztandarowy/

"Dzieci zawiesiły karmnik za oknem i nasypali okruchów".

/błędna końcówka czasownika - "nasypali" zamiast "nasypały"/

"Kasia wypuściła ptaszka na wolność no i ptak odleciał".
"Pociąg przejechał i wszystko chłopcowi powywalało się pod koła".

/błędna końcówka rzeczownika "chłopiec"/

"Brama była zagrodzona, że nie można było jechać przez tory".
/nie brama, lecz zaporą drogową; nie zagrodzona, lecz opuszczona - błędy słownikowo-frazeologiczne. Jest to zdanie niedopowiedziane z przeskokiem myślowym, gdyż brak zwrotu: "co znaczyło, co oznaczało". Całe zdanie powinno więc być napisane w następujący sposób: "Zapora drogową była opuszczona, co oznaczało, że nie można jechać przez tory".

Uczniowie klas eksperymentalnych rzadziej stosowali potoczne wskaźniki zespolenia w zdaniach podrzędnie złożonych, np. zaimki "jak, co" w wyrażeniach i zwrotach typu: "jak byłem u babci, ten chłopiec co tak biegł" itp. Niewłaściwe wskaźniki zespolenia częściej były tu zastępowane prawidłowymi spójnikami i zaimkami względnymi: ponieważ, że, kiedy, gdy, który, jaki, jeżeli. Dzieci ze środowiska wiejskiego prezentowały na początku badań znacznie niższy poziom znajomości języka, lecz pod koniec eksperymentu postęp w tym zakresie był u nich dwu i trzykrotnie większy niż u dzieci ze szkół miejskich /od 2 do 14%/. Dzieci wiejskie, mimo iż lepiej znają przyrodę niż ich rówieśnicy z miasta, miały jednak większe trudności w przedstawieniu zaobserwowanych związków i zależności między przedmiotami, określaniu ich cech i właściwości, a przede wszystkim - w sprawnym operowaniu odpowiednimi nazwami, pojęciami i innymi środkami leksykalnymi. Częściej używały one nazw regionalnych oraz wyrażen i zwrotów z mowy potocznej. W zakresie czterech najważniejszych, tj. nazywających części mowy uczniowie szkoły wiejskiej najczęściej operowali rzeczownikami i czasownikami. Rzadziej stosowali natomiast przymiotniki i przysłówki, które umożliwiają określenie cech i właściwości przedmiotów oraz ich czynności i pełnią w zdaniu rolę przydawek i okoliczników. Zarówno wypowiedzi ustne, jak i pisemne uczniów klas eksperymentalnych zawierały większą ilość zdań współ-

rzędnie i podrzędnie złożonych oraz mniejszą ilość błędów w ich konstrukcji. Zdania tego typu umożliwiały wyrażenie bardziej skomplikowanych związków przyczynowo-skutkowych, ich wzajemne powiązanie i uzależnienie oraz umiejscowienie w czasie i przestrzeni. Takie możliwości stwarzały na ogół zdania podrzędnie złożone przydawkowe, dopełnieniowe i okolicznikowe /czasu, miejsca, przyczyny/. Tego typu konstrukcje składniowe nie tylko umożliwiały wyjaśnienie i szeregowanie zdarzeń, lecz przede wszystkim pozwalała na ich właściwą interpretację. Umiejętność i nawyki gramatyczno-ortograficzne uczniów zostały sprawdzone dwukrotnie: poprzez badania testowe oraz w czasie ich praktycznego wykorzystania przy pisaniu wypracowań.

Analiza jakościowa danych wykazała także znacznie większe zmiany na korzyść klas eksperymentalnych pod względem treści wypowiedzi oraz ogólnie większą sprawność mowy. Wypracowania uczniów tych klas były bardziej obrazowe, zawierały mniej błędów gramatyczno-ortograficznych, a więcej poprawnie zbudowanych zdań. Uczniowie klas eksperymentalnych częściej stosowali synonimy i wyrażenia synonimiczne, częściej używali określeń poznawanych przedmiotów i zdarzeń, co widoczne było w większym zróżnicowaniu części mowy, a zwłaszcza w większej ilości przymiotników, przysłówków i imiesłówów przymiotnikowych. Różnice na korzyść klas eksperymentalnych widoczne były także w mniejszej ilości powtórzeń wyrazów i zdań tego samego typu w tekście. Organizacyjna funkcja wycieczek umożliwiała uczniom zrozumienie potrzeby planu i trójczłonowej wypowiedzi, czyli określenia, co się zdarzyło na początku, w środku i na końcu. Ułatwiła tym samym ustalenie kolejności zdarzeń, wyodrębnienie i zapamiętanie najistotniejszych faktów. Duże możliwości rozwoju mowy wystąpiły zwłaszcza w czasie pracy nad opowiadaniem, która to forma nie krępuje zbyt inwencji twórczej dziecka, a także form połączonych, tj. opowiadania z elementami opisu i dialogu.

Ogólnie należy stwierdzić, że właściwie prowadzone wycieczki mogą ułatwić i przyspieszyć kształcenie sprawności mowy uczniów klas początkowych.

PRZYPISY

1. Z.Klemensiewicz, O potrzebie kształcenia sprawności mowy, /w:/ J.Kijas /red./, Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu w szkołach średnich, Warszawa 1967, s.23.
2. W.Zaczyński, Praca badawcza nauczyciela, Warszawa 1968, s.87.
3. Op. cit., s.62.

BIBLIOGRAFIA

1. Cofalik J., Ćwiczenia precyzji językowej ucznia, Warszawa 1978.
2. Czajkowska Z., Czajkowski S., Krawczyk M., Wycieczka uczy i wychowuje, Warszawa 1964.
3. Kulpa J., Nauczanie języka polskiego w klasach I-IV, Kraków 1974.
4. Malendowicz J., O poprawność pisemnych wypowiedzi uczniów klas I-IV, Warszawa 1974.
5. Rytel J., Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu, w klasach I-IV szkoły podstawowej, Warszawa 1973.